

שנואל נ. אייזנשטדט: המשכיות של נוסורת ועיצוב נוסורות בחברות בתר-נוסורתיות

א. הקדמה

חקר המודרניזציה היה אחד מתחומי המחקר החשובים במדעי-החברה בכלל ובסוציולוגיה בפרט בשתי עשרות-השנים האחרונות, וקשור היה בהתפתחות התיאורטית והאנאליטית החשובה של הסוציולוגיה, גזון ממנה ותרם לה. לא ייפלא אפוא שהתפתחותו, ובמיוחד עירעורו על כמה מהנחות-היסוד הראשונות של הסוציולוגיה, היה בהם לשפוך אור על כמה מבעיות-היסוד של המחשבה הסוציולוגית.

אחת מן הבעיות האלו היה מקומה של מסורת וטיבה של המשכיות חברתית ותרבותית. הדפוסים הראשונים של חקר המודרניזציה שהתפתחו בראשית שנות ה-50 היו מבוססים על ההנחה של דיכוטומיה גמורה בין חברה מודרנית ובין חברה מסורתית. הם הניחו שיעילותה וסיכויי גיבושה של חברה מודרנית, "בתר-מסורתית", גדלים-והולכים ככל שהיא מסלקת מתחומיה המרכזיים את ה"מסורתיות". גישה זו היתה בנויה על ההנחה שכל בעיותיה של חברה מודרנית—צמיחה כלכלית, ריכוז פוליטי בבעיות פוליטיות מסובכות יותר, בדרישות להשתתפות פוליטית וכיו"ב—מנוגדות כל-כך לאלו של חברות מסורתיות עד שכל "מסורתיות" יש בה לגרוע מכושר הטיפול בבעיות חדשות אלו.

ואולם עם התפתחותו של המחקר הוכח כי זו גישה פשטנית ומוטעה. גם אם הבעיות החברתיות והפוליטיות שבפני החברות המודרניות רופן חדשות ושונות מאלו של חברות מסורתיות, גם אם הטיפול היעיל בהן מצריך אמנם כישורים ודרכי-ארגון שונים מאלה שהיו מצויים בחברות המסורתיות, אין פירושו של דבר שה"מסורת" נעלמה כליל מחברות אלו, שאין היא משפיעה לעתים השפעה מכרעת על דרכי הטיפול בבעיות החדשות, או שהשפעתה זו היא בהכרח "לרעה". התפתחותו של המחקר הבהירה יותר ויותר כי צדדים שונים של מה-שקרוי מסורת יש להם חשיבות מכרעת בגיבוש צדדים שונים של המערכות החברתיות והתרבותיות בחברות בתר-מסורתיות. עצם חשיבותה והשפעתה של המסורת, וכן העובדה שאין לדבר על "מסורת" באופן כללי אלא על צדדים שונים של מסורת, יש להן, כנראה, האצלות (או "השלכות") מרובות על כמה בעיות-יסוד של התיאוריה הסוציולוגית.

בדברים הבאים ננתח קודם-כל כמה וכמה דרכים בהן צדדים שונים של המסורת משפיעים על עיצובם של דפוסי חברה ותרבות בחברות מודרניות, בתר-מסורתיות, ולאחר-מכן נרמז על כמה האצלות תיאורטיות כלליות של דיון זה.

חלק א

רציפות של טיפוסים או דרכים של טיפול בבעיות מוסדיות בחברות מסורתיות ומודרניות

א

דרך אחת חשובה בה גתחורה-והלכה חשיבותם של כוחות המסורת התבטאה בקווי דמיון בולטים של צורות הטיפול בבעיות ויסות מוסדיות מרכזיות בשטח המדיני ובשדה הריבוד החברתי ב"אותן חברות" בשלביהן המסורתיים וה"מודרניים" ואשר הבדילו בין החברות המסורתיות והמודרניות השונות.

בתוך הספירה המדינית היה הצד החשוב מכל הקווים האלה של דמיון או רציפות הטבע והמבנה של דפוסי החלטה וחדשנות מדינית; שנית, טיפוסי היחסים בין מרכז לפריפריה הגוהגים בתוך חברה מסוימת; שלישית, ההדגש היחסי, מצד השליטים או העיליתות, של טיפוסים שונים של רכיבי מרכזים או פעולות של מרכזים; רביעית, טיפוסי המדיניות שפיתחו השליטים; וחמישית, צדדים מרכזיים של המאבק והארגון המדיני.

בתוך שדה הריבוד היו החשובים ביותר שבקווים האלה טיפוסי התכונות שהן-הן הבסיס להערכה ולמידרג בחברה; שנית, הדרגה של אוטונומיית הסטאטוס של הקבוצות השונות לעומת המרכז—כפי שבאה לידי גילוי בגישתן אל תכונות מעין אלו, והמידה של זיקת-סטאטוס רחבה יותר לעומת הפרדת-סטאטוס של קבוצות מקצועיות ותעסוקתיות קרובות-ביחס.

בקיצור ובחטיפה נדגים נקודות כאלו של דמיון או המשכיות של צדדים אלה בארגון החברתי והמדיני בחברות "מסורתיות" ו"מודרניות" במערב-אירופה, וכן רוסיות ו"פטריונאליות" (במיוחד מדרום-מזרח אסיה), בתקופות שונות (מסורתיות ומודרניות) בדבריי-ימיהן.

ב

אירופה המערבית, כפי שידוע כל-כך, יש בה שיעור גבוה-ביחס של מרכזים פלוראליסטיים של קבלת-החלטות וחדשנות מדינית, השוכנים בצירופים שונים של זרועות ביצוע וחקיקה; המובעים על-ידי מנהיגות מדינית עצמאית-ביחס הקולטת את הדחפים לשינוי מתוך הקבוצות והרבדים החברתיים, והמגייסים תמיכה רחבה יותר בשביל מטרות וקווי-מדיניות שונים. במשטרים המדיניים האירופיים המסורתיים היו אלה על-הרוב השליטים, האצילים ונציגים של רבדים אחרים, שפעלו בצירופים שונים, בגופים של ביצוע וייעוץ ובכמה זרועות בלתי-תלויות של השררה החברתית והמדינית, ואילו במשטרים המודרניים היו קבלת-החלטות מדיניות ומיסודם של שינויים וחידושים מדיניים מרוכזים בדרך-כלל, לפחות פורמלית, בבית-המחוקקים, בפעולת הזרוע המבצעת עם הזרוע המחוקקת, וכן גם בבירוקרטיה תוך השפעה מתמדת של דעת-הקהל.

אפילו עם הגידול המתמיד בחשיבותן של מפלגות-המונים ובירוקרטיה כאחת

בתור זירות של קבלת-החלטות במשטרים הפלוראליסטיים לא נעשו המפלגות גם לא הביורוקרטיות התחומים היחידים לדיון מדיני, חדשנות וקבלת-החלטות. זרועות הביצוע והחקיקה הוסיפו לשמור על כמה מעמדות-הפיקוח שלהן—הסמליות לפחות—והמסגרות העיקריות של דעת-קהל ושל מנהיגות בלתי-תלויה הוסיפו להשפיע על הצדדים בהן נתמסדה החדשנות המדינית. גם בתחום היחסים בין מרכז לפריפריה הצטיינו חברות אלו ברציפות ניכרת של זיקת המרכזים והפריפריה כאחד ל"אידיא-לים" או מטרות משותפים, בחדירת המרכז לפריפריה במאמצים לגייס תמיכה לקווי-המדיניות של המרכז, ובתוך כך בפעולה עצמית מתמדת מצד הכוחות האוטונומיים-ביחס של הפריפריה כלפי המרכז.

הנה כי כן הדגישו המנהיגים המסורתיים—השליטים האבסולוטיסטיים והמבוססים על חברת-ה"שדרות" של אירופה המערבית—וכן גם אלה של "מדינות-הלאומים" המודרניות, בתוך שאר תכונותיהם של מרכזים, את החישול הפעיל של סמלים חדשים של זהות תרבותית ומדינית משותפת; מטרות מדיניות קיבוציות וכן גם דרגה גבוהה של ויסות היחסים בין קבוצות שונות, עצמאיות-ביחס.

בדומה לזה גם נטתה להתפתח כאן המשכיות במתפונת של קווי-המדיניות של השליטים, שהיו מכוונים לא רק לחלוקה או להקצאה של משאבים אלא גם לקידום, ז.א. אלה המכוונים ליצירה או לקידום של טיפוסים חדשים של עשיות ודפוסים או של סיפוק אפשרויות להגשמת מטרות חדשות המבוטאות באורח אוטונומי על-ידי רבדים שונים בתוך החברה.

כל הצדדים האלה של משטרים מדיניים קשורים היו קשר הדוק לדפוסים של ארגון ומאבק מדיניים שבאירופה המערבית הצטיינו בפיתוחן של קבוצות מדיניות אוטו-נומית-ביחס כגון מפלגות ובטאוונים של דעת-הקהל; ובפיתוחן של מטרות מדיניות אוטונומיות עד מאד שלא הצטמצמו רק במאבק על הגישה לסחורות ולמשאבים של המרכז אלא גם כללו נסיונות להשפיע בצורה עצמאית על עצם הערכים והמבנה של המרכזים—ובכך הכריזו על האוטונומיה של קבוצות רחבות יותר כנושאותיהם של הערכים והתכונות הללו שאותם התימר המרכז ליצג.

ג

הצדדים האלה הרצופים או הדומים-ביחס של דפוסי ארגון מדיני קשורים היו כאן קשר הדוק מאד גם לדפוסי הריבוד ולתפיסת המידרג החברתי שנטו להתפתח באירופה המערבית. המתכונת הראשונה מסוג זה מתבטאת בכך שצירוף של אטריבוטים תרבותיים וחברתיים שונים שהיו בסיס למערך הריכוזי כלל אוריינטציות לכוח ולסוגים שונים של יוקרה (כגון תרבותית, חברתית וכלכלית) כמו גם קבוצות שונות אשר להן גישה אוטונומית אליהם—בלי הבדל מה המרכז.

הקבל או המשכיות רבים, הניכרים גם בעקרונות הארגוניים של הריבוד, אפשר למצוא באירופה המערבית (במיוחד באנגליה, הולנד והארצות הסקנדינביות ובמידה מועטה יותר גם בצרפת ובגרמניה).

התכונה החשובה הראשונה של מערכת הריבוד הפיאודלית או האבסולוטיסטית ה"מסורתית" של אירופה המערבית היתה ההתפתחות של הרבה והרבה מדרגים של סטאטוס, וכן גם נטיות חזקות למחוק את ההבחנה המשפטית בין קבוצות הפשיות ומשועבדות.

התכונה החשובה השנייה של הרבדים האירופיים—והיא קשורה קשר הדוק לקודמת— היתה זו שקיימה בתוכה מגמה חזקה מאד לתודעה וארגון רבדיים "מאוחדים" כלל-ארציים. הדבר ניכר היה במיוחד ברבדים העליונים, אך לבטח לא נעדר מן הרבדים האמצעיים ואפילו הנמוכים ה"חפשיים" (איכריים). ביטוי מלא ביותר למגמה זו יכולים אנו למצוא במשטר הייצוג כפי שהגיע לשיאו במשטרי ה"שדרות" (estates). את שרשיה של מגמה זו אפשר למצוא באפשרות להשתתפות או לייצוג מדיניים של רוב הקבוצות במרכז הודות לזהויות הקיבוציות שלהן, כגופים תאגידיים או תאגידיים-למחצה. משום כך הצטמצמה "תודעה" (או ארגון) כלל-ארצית זו לא רק בקבוצות העליונות אלא מצויה היתה גם בקבוצות וברבדים החפשיים ה"אמצעיים" או הנמוכים.

שלישית, להבדיל מאשר במקרה הרוסי, כפי שעוד נראה, נטתה כאן להתפתח זיקה הדוקה בין זהות המשפחה וקבוצות-השארות מצד אחד ובין זהות הרבדים הקיבוציים מן הצד השני; וקבוצות משפחה ושארות שימשו צינורות חשובים מאד, לא רק להכוונה אל משרות גבוהות אלא גם למסירה שיוכית של עמדות מעין אלו. רביעית, מידת הגישה של קבוצות או רבדים שונים אל המרכז לא נקבעה שיוכית אלא היתה סלע-מחלוקת מתמיד בדבר שאפשר לכנותו "סיכסוך-רבדים", ז.א. סיכסוך בין רבדים שונים באשר הם רבדים סביב דרגת היוקרה היחסית שלהם בכלל, וסביב היקף השתתפותם במרכז בפרט.

חמישית—שוב, בנבדל מאד מן המקרה הרוסי—נוטה היה כל רובד מעין זה, ובמיוחד הרבדים ה"אמצעיים" (אך לפעמים גם האצולה), להקיף מיגוון גדול של עמדות וארגונים תעסוקתיים, ולקשרם באיזה אורח-חיים משותף ובנתיבים משותפים של גישה אל המרכז, דבר שהביא לידי דרגה גבוהה של זיקת-סטאטוס רחבה יותר לעומת הפרדת-סטאטוס צרה-ביחס.

ד

מתכונת שונה למדי בארגון התחום המדיני היא זו של הריבוד החברתי ברוסיה המסורתית (האוטוקרטית) והמודרנית (הקומוניסטית, המהפכנית). במתכונת זו שוב מתגלים כמה קווי-רציפות חשובים בכל התקופות האלו, שבתוך כך הם שונים במובהק מאלה של אירופה המערבית.

הן במשטר הצאריסטי המסורתי והן ברוסיה הסובייטית היתה הרשות המבצעת מכריעה במשקלה כל מיני זרועות אחרות של הארגון המדיני, ובידי העילית המדינית היה מונופול על החדשנות המדינית.

המימצע (מדיום) העיקרי לחדשנות ולקבלת-החלטות במסגרת המסורתית הוא

המונארכיה, ובמידה ידועה צמרת הביורוקרטיה; במסגרת המודרנית—המפלגה והמנהיגות המפלגתית, ובמידה ידועה הביורוקרטיה, תוך שהרשות המחוקקת ממלאה תפקידים פולחניים בעיקר, והרשות המבצעת (להבדיל מן המונארכיה או המנהיגות המפלגתית), הגם שהיא חשובה בכמה וכמה מובנים, ממלאה בעיקר רק תפקיד שיגרת, משני.

בדומה לזה הרי יחסי המרכז-הפריפריה מגלים כאן קו-דמיון או רציפות מובהקים—כי בעיקר אֶפִינִיִים להם דרגה גבוהה-ביחס של פלישת המרכז אל הפריפריה על-מנת לגייס מתוכה משאבים ולפקח על פעולותיה הרחבות יותר, המכוונות אל החברה כולה, וכן—במיוחד במסגרת המהפכנית, המודרנית—נסיונות לגייס מידה של התחייבות למטרות של המרכז, אבל תוך כדי פיקוח כפייתי חמור על נסיונות הפריפריה לגישה אוטונומית למרכז.

גם כאן אנו מוצאים רציפות מובהקת בהדגשה היחסית שמדגיש המרכז טיפוסים שונים של פעולות—בעיקר הדגש חזק מאד, כמו באירופה המערבית, בגיבוש של זהות ומטרות קיבוציות מדיניות ותרבותיות, אבל אגב דרגה גבוהה הרבה יותר של הדגש במונופוליציה של הכוח על-ידי המרכז והדגש קטן הרבה יותר בחיזוק הפעולות של ויסות פנימי מצד הקבוצות השונות.

בדומה לזה היו קווי-המדיניות שפותחו על-ידי המרכזים הרוסיים, הן המסורתיים והן המודרניים, בעיקר ויסותיים וקידומיים-כפיתיים, והמונופוליציה שלהם היתה על-הרוב בידי המרכז בעוד אשר למטרות של קבוצות רחבות יותר גוּתֵר רק ביטוי אוטונומי מועט.

גם המתכונת של המאבק והארגון המדיני מגלה רציפות ניכרת בין תקופות שונות של ההיסטוריה הרוסית—והבדל בולט, בכל התקופות האלו, לעומת המתכונת שהתפתחה באירופה המערבית. מתכונות אלו הצטיינו, מצד אחד, בדרגה גבוהה-ביחס של פעילות מדינית מאורגנת שנוהלה על-ידי המרכז, שהשתמש בזרועותיו גם כדי לבדוק דרישות אפשריות כלפיו ולגייס פעולות מדיניות פוטנציאליות—אבל בתוך כך נתן אפשרויות מיזעריות בלבד לכל ביטוי אוטונומי של דרישות או פעולות מעין אלו—ומן הצד השני, היו כל אלה מתחלפים לסירוגים בתנועות-מרד מדיניות, אידיאולוגיות ודתיות קיצוניות.

ה

מתכונת דומה של רציפות יכולים אנו למצוא ברוסיה—הן ברוסיה הצארית המסורתית והן ברוסיה הסובייטית המודרנית—בנוגע לכמה וכמה צדדים יסודיים של הריבוד החברתי בתוך חברות אלו.

ראשית-כל, מוצאים אנו גם כאן מידה גדולה של דמיון או רציפות בטיב התכונות השליטות. קשורים קשר הדוק לזה היו עוד כמה וכמה צדדים של מערכות הריבוד, הנחשבות חשובות ומרכזיות להענקת עמדות ריבודיות—שמערכת-הפוח היא המרכזית בהן. הנה כך נטו תחילה העיליתות של חברות אלו לעודד את הפרדת

סגנונות-החיים ודפוסי-ההשתתפות של קבוצות-שארות שונות, מקומיות, תעסוקתיות וטריטוריאליות. כן הירבו עיליתות אלו בנסיונות לצמצם עד למיזער את רכיבי ה"סטאטוס" או ה"מעמד" בזכות של קבוצת המשפחה או השארות ואת דרגתה האוטונומית של המשפחה במערכת הסטאטוס.

בדומה לזה ניסו העיליתות של רוסיה הצארית והסובייטית כאחת לכוון מידרג אחד להערכה של עמדות עיקריות—במיוחד ביחס לגישה אל המרכז. הן שאפו גם לעשות את המידרג הזה תלול-ביחס—בתוך המרכז, בינו לבין הפריפריה, ובמידה ידועה גם בין קבוצות הפריפריה. מלבד זאת גם נטו להכביד על התפתחותה של הכרה מעמדית כלל-ארצית בקרב רוב הקבוצות והרבדים.

בדומה לזה, נטו לצמצם עד למיזער את ההתפתחות של סגנונות-חיים נורמאטיביים-למחצה של רבדים שונים. הן נטו אפוא להציג לראנה הדגשה מצומצמת יותר של סגנונות-חיים ורציפות המשפחה, פתיחות גדולה בהרבה כלפי פעולות תעסוקתיות או כלכליות וחינוכיות חדשות ושונות, ויתר נכונות להתקרב אל המרכז המודרני, ולו אך כדי להשתמש בו בחינת נתון בסיסי לצורך מטרותיהן שלהן.

על התוצאות של טיפוסים אלה של קווי-מדיניות ריבוניים נוכל לעמוד גם ברוסיה הסובייטית. בין כל מיני קבוצות תעסוקתיות התפתחה שם מגמה להפרדה חברתית ולהדגשת המטרות התעסוקתיות או המקצועיות המיוחדות שלהן.

לעתים קרובות קבוצות מעין אלו נוטות להתלכד לכדי רבדי-משנה סגורים-ביחס, שכל אחד מהם מדגיש את היותו נפרד משאר קבוצות כגון אלו, אפילו בעודו מדגיש שאיפות דומות ובמיוחד בעודו משתמש באותם טיפוסי-יסוד של מצרכים ואמצעי-חליפים מוסדיים. יש גטייה לפיקוח חמור על מתן הכשר לסגנונות-חיים של כל קבוצת-משנה מעין זאת על-ידי העילית המרכזית, המנסה בלי הפסק להגביל ולהחליש נטיות מצד כל רובד שכזה להתעלות מעל לסגנון-החיים שלו עצמו מעבר לתחומים קרתניים, מוגבלים מאד, או לתבוע הכשר לסגנון-החיים שלו מן הבחינה של ערכים מרכזיים, רחבים יותר, בלי תלות בעילית. מתוך כך העילית המרכזית בחברות אלו משתדלת לצמצם עד למיזער את כל הנטיות לבסס סגנונות-חיים מעין אלה והפרשים בגישה לעמדות על-ידי תמסורת משפחתית.

מגמות אלו משפיעות בהכרח גם על טיב ההשתתפות של קבוצות-סטאטוס שונות בספירות שונות של החיים החברתיים ועל השיג-ושיח ביניהן. רוב הקבוצות יש להן כאן עקרונית רשות לנסות להשתתף בספירות-חיים שונות, אבל הצלחתן במימוש השתתפות מעין זו תהיה תלויה במידה רבה בעמדתן היחסית לעומת העילית המרכזית. השתתפות משותפת-ביחס אפשרית בספירות-חיים כמו, למשל, המדיניות-הפולחניות או הספורטיביות-הקהילתיות הנתונות לפיקוחה של העילית המרכזית, אבל אין היא אפשרית בספירות הפרטיות יותר של כל רובד או בספירות המרכזיות יותר של העילית עצמה.

תכונות כלליות אלו של מערכת הריבוד יש לה מקבילות—או שהיא באה לידי גילוי—בכמה תכונות חשובות של מבנה העיליתות ואנשי-המקצועות כאחד. החשובות

שבין אלו הן ניתוק גם בתוך קבוצות-העילית וגם (ברוב המובנים) ביגן לשאר החברה, עם שקבוצת-עילית אחת מנסה תמיד להשתרר על האחרות. כיוצא בזה הרי הקבוצות המקצועיות—בדומה למדי לגילדות העירוניות בתקופה הצארית—מגלות כאן מידה מעטה מאד של אוטונומיה או של זיקה אוטונומית לסדר חברתי רחב יותר, תפיסה מצומצמת של תפקידן הטכני, יחד עם כפיפות מרובה למדינה המפקחת עליהן בקפידה.

ו

מידה דומה של רציפות או דמיון בין כמה מן הצדדים הבסיסיים בוויסות המדיני והחברתי-המידרגי אפשר למצוא בהרבה מן "החברות הפטרימוניאליות", כמו, למשל, בדרום-מזרח אסיה או באמריקה הלאטינית.

כאן היו מוקדי ההחלטה והחדשנות המדינית—במשטרים המסורתיים—בעיקר בידי קבוצות בתי-האב של השליטים; בו-בזמן שבמשטרים המודרניים הם נמצאים בדרך-כלל בענף המבצע של השלטון לפי ההרכב של כנופיות וקבוצות-לחץ ביורוקרטיות, צבאיות או מדיניות.

הנחות-היסוד לפעולות המרכזים האלה היו הנסיונות של העיליתות המרכזיות להשאיר בידי המרכז את המונופול של הפעולות והמשאבים המדיניים המרכזיים; להגביל כל גישה בלתי-תלויה של הפריפריה למשאבים ולפעולות מעין אלה, ולצמצם עד למיזער את המגע וההשתתפות המדיניים העצמאיים של הפריפריה במרכז, ובתוך כך—להבדיל מרוסיה—לקיים רק שילוב מבני מיזערי של הפריפריה, במרכז.

מתוך כך נטו כאן ההתפתחות של המטרות הקיבוציות או הגיבוש הפעיל של סמלים חדשים לזהות קיבוצית, כמו גם הוויסות של יחסים בין-קבוצתיים אוטונומיים, להיות חלשים הרבה יותר.

בהתאם לכך נטו העיליתות המרכזיות לפתח כאן קווי-מדיניות "הקצאתיים-חלוקתיים" בעיקר—במיוחד אלו שחתרו לצבירת המשאבים בידי המרכזים ולחלוקתם האפשרית בין הקבוצות השונות של החברה.

במידה שעסקו שליטי המשטרים האלה במדיניות חברתית, היתה זו אפוא, על-פי המינוח של הוזליץ, בעיקר התפשטותית, כלומר חותרת להתפשטות הפיקוח על שטחי-ארץ גדולים ולא לגיצול אינטנסיבי בתוך בסיס-משאבים קבוע. לשון אחרת, לפי המונח של ק. פולני—היו אלה בעיקר משטרים של חלוקה מחודשת של משאבים. קווי-מדיניות של חלוקה והפקה מעין אלה—מזווגים לעתים קרובות עם הביצוע של קווי-מדיניות פולחניים, החותרים לשמירת ההרמוניה בין הסדרים הקוסמי והחברתי—הם שתאמו ביותר את ה"דימוי" האידיאלי של המלך כ"שומר" טובתו של העם, והם גם אלה שסיפקו את המשאבים החשובים ביותר לשמירה על כוחו של השליט במשחק המדיני-הפנימי.

ז

היחסים בין המרכז לפריפריה מבוססים היו במדינות הפטרימוניאליות השונות, מצד אחד, על ההיקף המוגבל-ביחס של ההבדל המבני והסמלי בין המרכז לבין הקבוצות הפריפראליות הרחבות יותר של החברה, ומצד שני—על ריחוק אקולוגי וסמלי גדול של המרכז. הקשרים שנטו להתפתח במשטרים אלה בין המרכז לפריפריה לא יצרו שינוי מבני בסיסי רב לא בסקטורים או ברבדים של הפריפריה ולא במרכז גופו.

המרכז פלש לתחומיהן של הקהילות המקומיות (כפריות, עירוניות או שבטיות), בעיקר בצורה של עשיית משפט, נסיונות לשמור על השלום, גביית מסים ושמירה על איזה קשרים תרבותיים ו/או דתיים למרכז. אבל רוב הקשרים האלה, והחיבור אל המרכז—פרט למקרים מעטים מאד היוצאים-מן-הכלל—מומשו על-ידי הקבוצות המקומיות הקיימות—שאריות, טריטוריאליזם ופולחניות—והקשרים שבין אלו ובין המרכזים היו על-הרוב בעלי אופי "חיצוני" וסיגולי למדי. הם לא נטו ליצור טיפוסים חדשים של מנגנונים משזרים בין המרכז לפריפריה. התפתחו רק מעט אפיקים מבניים חדשים שחתרו תחת הדפוסים החברתיים והתרבותיים הקיימים של המרכז או של הפריפריה, או שניסו לשנותם, או לפחות להזריק לתוכם אוריינטציות משותפות חדשות—כמו שאירע במשטרים הקיסריים, במדינות-הלאומים או בחברות המהפכניות המודרניות.

משקלם המכריע של טיפוסים אלה של פעולות וקווי-מדיניות של המרכז השפיע במידה רבה על טיפוס המנגנון של המאבק המדיני שהיה המצוי ביותר בתוך המרכזים האלה. החשובים ביותר בהם היו משא-ומתן במישרים, וויסות הגישה לאפיקי החלוקה והתיווך בין הקבוצות השונות, ולא דווקא פעולות ייצוגיות יותר או קידומן של פעולות אחדות רצופות על-פי איזה עקרונות כלליים או מטרות ובחנים כלליים, מגובשים.

כללי המשחק המדיני של כל קואליציה מסוג זה היו על-הרוב כללים של תיווך, צירוף לגישה אל המרכז ואל המקורות של קווי-מדיניות חלוקתיים או לעמדות ביורוקרטיות—או הרחקה מהם—אך בלי להותיר מקום רב לפיתוח של גישה אוטונומית, בין מצד קבוצות אלו ובין מצד קבוצות רחבות אחרות, אל משאבים ועמדות מעין אלה.

בתוך המסגרות והדפוסים האלה של קואליציה נטו האמצעים העיקריים של המאבק המדיני להתבטא יותר ויותר בשיתוף, שינוי או הרחבה של רשתות הלקוחות ("קליינטים")—שלעתים קרובות נזדווגו להם פניות פופוליסטיות כלליות שמצאו ביטוין על-הרוב במונחים של סמלים או ערכים שיוכיים המיצגים קהילות אתניות, דתיות או לאומיות שונות. אלו האחרונות יכלו בנקל להתגלות גם בהתפרצויות שלעתים קרובות שימשו סימנים חשובים לכך שמתפונת השיתופים הקיימת אינה מספקת.

ח

רציפות דומה אפשר למצוא בכמה וכמה צדדים של מערכות הריבוד שהתפתחו בחברות פטרימוניאליות מסורתיות ומודרניות כאחת. הבסיסים להערכה היו כאן על-הרוב אלה של סממנים של קבוצות סגורות-ביחס, אגב עלייה בחשיבות ההבדלים בין ה"מודרני" ל"מסורתי" כאחת ההבחנות הבסיסיות של סממנים מעין אלה בתוך המשטרים המודרניים. בסיס שני להערכה מעין זו היה הפיקוח על משאבים ובאחרונה, אף זאת רק בשיעור מועט-ביחס, גם איזה בחנים של "ביצוע" או "שירות" פונקציונאלי כפי שהכתיב המרכז. בשים לב להדגש החזק של סממנים מעין אלה, כמו גם בשים לב לנטייה של המרכז לפיקוח חזק על הגישה אליהם ובמיוחד לאותם סממנים העשויים להקל על הגישה אל המרכז, נטתה להתפתח כאן תודעה רבדית או מעמדית כלל-ארצית חלשה מאד. תחת זאת נטו קבוצות קטנות יותר—טריטוריאליות, תעסוקתיות-למחצה או מקומיות—להיעשות יחידות-סטאטוס סגורות—וכולן פיתחו מגמות חזקות למדי להפרדת-סטאטוס אך בלי הרבה אוריינטציות מדיניות אוטונומיות.

הן בחברות פטרימוניאליות מסורתיות והן במודרניות נטה להתפתח הדגש חזק של הצירוף של יוקרה ו"כוח" מוגבלים, "סגורים" בחינת האוריינטציות החברתיות הראשיות של העיליתות והקבוצות כאחת. בחברות המודרניות (להבדיל מחברות פטרימוניאליות מסורתיות), כל כמה שיכלו יחידות-סטאטוס שונות להיות "מופרדות" בהן זו מזו, נטו להתפתח—במיוחד בפחות מסורתיות שבהן—אוריינטציות והתיחסויות שיוכיות וחזקות בדרך-כלל למרכז. להבדיל מחברות מסורתיות, השתדלו קבוצות אלו להפוך את המשאבים שלהן לאמצעים שיוכלו לאפשר להן להשתתף במסגרות הרחבות יותר—אך על-הרוב במסגרות השיוכיות של המרכז החדש—ולמגמות אלו היו הרבה הדים בשטח המדיני.

ט

התבוננות כזו תלמדנו שתכונות מסורתיות שונות אלו אינן מצטמצמות בהשפעה על עיצובם של צדדים ארגוניים שונים של חברות אלו, כגון המבנה של התהליך המדיני או כמה צדדים של הארגון הריבוני שנותחו למעלה, אבל גם הצדדים ה"בסיסיים" יותר של תיפקודן של מערכות חברתיות—כמו הדרכים שבהן היקפם וטיבם של הסדרים הסוציו-תרבותיים, של הזהות הקיבוצית של חברות אלו, ועל הכל של דפוסי ההשתתפות בהן, מתגבשים שיטתית בחברות שונות. תכונות אלו משפיעות על כמה צדדים של הדינאמיקה שלהן, על טיב המשברים הפנימיים והחיצוניים שלהן ועל דרכי הטיפול במשברים אלה—ובדרך כך הם מצטרפים למעין דגמים רחבים יותר של המבנה החברתי והתרבותי. ואכן חשובה ביותר העובדה שקיים דמיון רב בצדדים אלה בתיפקוד של שיטות חברתיות ומדיניות בדגמים אלה, בחברות "מסורתיות" ו"מודרניות" כאחת. נדגים שוב את הדרכים בהן דגמים מעין אלה משפיעים על התגבשות טיפוסים

שונים של סדר סוציו-מדיני בתוך חברות מסורתיות ומודרניות, מצד אחד, ובצורות דומות באותה חברה בתקופות המסורתיות והמודרניות "שלה" ובמעבר שלהן למודרניות, מצד שני, על-ידי שנתבונן שוב בקיצור רב בחברות שנותחו למעלה.

כך, למשל, מצטיין הסדר הסוציו-מדיני המודרני שהתפתח באירופה המערבית: (א) בדרגה גבוהה של שילוב בין הזהויות התרבותית והמדינית של האוכלוסיה החיה בטריטוריה מסוימת; (ב) בדרגה גבוהה של זיקות סמליות ואפקטיביות למרכזים המדיניים והתרבותיים ובקשר הדוק בין מרכזים אלה לממדים הקמאיים יותר של הקיום האנושי; (ג) בהדגשה בולטת של מטרות קיבוציות משותפות ומוגדרות-מדינית לגבי כל הנמנים על הקהילה הלאומית; ו(ד) בגישה אוטונומית-ביחס של רבדים רחבים אל סמלים ומרכזים.

בקשר הדוק לקווים אלה התפתחו כמה מדפסי ההשתתפות והמחאה הספציפיים להווי האירופי. החשובה שבהנחות אלו אמרה שגם הקבוצות המדיניות וגם הכוחות והעיליתות החברתיים האוטונומיים יותר נוטים להתגבש ב"יחידות" או "כוחות" האוטונומיים הסותרים-ביחס, ועם זאת המשלימים זה לזה, של ה"מדינה" וה"חברה", והם נוטים בתמידות להיאבק על חשיבותם היחסית ביצירתו ובגיבושו של המרכז התרבותי והמדיני של מדינת-הלאום ובוויסות הגישה אליו; שהתהליכים השונים של שינוי המבנה-העולים בקנה אחד עם התפתחות המודרניזציה בפריפריה-הצמיחו לא רק כל מיני בעיות ודרישות ממשיות אלא גם חתירה גוברת להשתתפות בסדר החברתי והמדיני הרחב; ושחתירה זו להשתתפות הפריפריה בסדרים חברתיים, מדיניים ותרבותיים מעין אלה באה לידי גילוי יותר מכל בחיפוש אחר גישה אל המרכזים השונים של סדרים וחברות אלו. הרבה מן הבעיות והדרישות החברתיות, הכלכליות והמדיניות הממשיות האלו נתפסו כאן כחלק מן החתירה הזאת הרחבה להשתתפות ביצירת הסדרים החברתיים והמדיניים ומרכזיהם. אחד הביטויים העיקריים לחפיפה זו בין הבעיות הסוציו-כלכליות הממשיות השונות ובין חתירה זו להשתתפות בהסדרים הסוציו-מדיניים ובמרכזיהם היה זה שבקשר הדוק למסגרת של מדינת-הלאום התפתחה התפיסה של "חברת-מעמדות" ו"מלחמת-מעמדות"—חברה המורכבת מעמדות רחבים, מנוגדים זה לזה בכוח או בפועל, שכל אחד מהם מורכב הרבה קבוצות תעסוקתיות שונות שהן אוטונומיות במידה ידועה; והשואפת להשפיע על התבנית והתכנים של מרכזי החברות השונות, ולשנותם.

הרבה מן התכונות האלו של מדינת-הלאום האירופית דומות היו לאותן שכבר היו קיימות במסורות הסוציו-מדיניות הטרומ-מודרניות שלהן—אלו של משטרים קיסריים, משטרי מדינות-עיר ומשטרים פיאודליים ומדינות-"שדרות". החשובות שבאוריינטציות האלו היו אקטיביזם חזק, שבמידה רבה היה מן המסורות של מדינות-עיר; התפיסה הרחבה והפעילה של הסדר המדיני כגורם הקשור קשר פעיל לסדר הקוסמי או התרבותי, הלקוחה מהרבה מסורות קיסריות, או מן המסורות

של דתות גדולות; והמסורות של הגישה האוטונומית של קבוצות שונות לסממנים העיקריים של סדרים חברתיים ותרבותיים, שבחלקם לפחות נגזרו מן המבנה הפיאודלי-הפלוראליסטי. תכונות אלו של מבנה אירופי טרום-מודרני זה היו קרקע פוריה להמשכן ולהרחבתן של אוריינטציות אלו בכיוונים שפורטו למעלה—התרחבות שהוקלה בהרבה על-ידי המהפכות המסחריות והתעשיתיות ועל-ידי התפתחות האבסולוטיזם, מצד אחד, ועל-ידי התמורות שחלו, במערכת האוריינטציות הערפיות של אירופה, בהשפעת הפרוטסטנטיות וההשפלה.

יא

שאר החברות שבדקנו אותן כאן לא היו שותפות לאחדות מן האוריינטציות של הסדר המסורתי האירופי-המערבי, שהיו קשורות למדינת-העיר ולכמה חלקים מן המסגרות הקיסריות שלהן. כך, למשל, בחברות הקיסריות האירופיות-המזרחיות או האסיאניות—כמו ברוסיה, יפאן או סין—היו היסודות הפלוראליסטיים חלשים הרבה יותר מאשר במדינות הפיאודליות או במדינות-העיר.

המסורות המדיניות שלהן חזו רק לעתים רחוקות באותו טיפוס של קרע או שניות בין מדינה לחברה שאותו חזתה המסורת האירופית. תחת זאת נטו להדגיש את היחסים המשתלבים, אך הסבילים לעתים קרובות, בין הסדר הקוסמי, מצד אחד, לבין הסדר הסוציו-מדיני, מן הצד השני. להבדיל מן המסורת האירופית-המערבית, לא נתפס קשר-הגומלים בין הסדר המדיני לחברתי בחינת ניגוד בין ישויות אלו. אדרבה, לעתים קרובות יותר נתפסו סדרים שונים אלה כמתלפדים בתוך אותה קבוצה או אותו ארגון, כשהם מרוכזים סביב מוקד משותף בסדר הקוסמי.

הנה כך ברוסיה, למשל, לא התפתחו, בכללו של דבר, לא התפיסה של גישה אוטונומית-ביחס של הרבדים העיקריים אל המרכזים המדיניים והתרבותיים גם לא תפיסת האוטונומיה של הסדרים החברתי והמדיני ביחס לסדר המדיני. לפיכך היו גם הדרישות של הקבוצות הרחבות לגישה אל המרכז מובעות, בדרך-כלל, במונחים של השתתפות אפשרית בסדר החברתי והתרבותי כהגדרתו על-ידי המרכז, או במונחים של נסיונות למגר את המרכז הקיים ולהקים מרכז חדש דומה לו בתכונותיו היסודיות; אך בדרך-כלל לא הובעו דרישות אלו במונחים של גישה אוטונומית לסדר מעין זה. ושל מאבק נמשך עם המרכז בנוגע להשפעה היחסית בהקמתו של סדר מעין זה. לפיכך לא התפתח בחברות אלו אותו טיפוס של חברת-מעמדות אוטונומית, "הכרה מעמדית" ומלחמת-מעמדות כמו באירופה המערבית.

כמובן, אין פירוש הדבר שבחברות אלו לא העמידו הקבוצות הראשיות דרישות בפני המרכז שלהן; אדרבה, לעתים קרובות מאד מועלות הרבה דרישות כאלו, במיוחד להגדלת חלוקתם של משאבים על-ידי המרכז (דרישות שאינן שונות ביותר מאלו המוצגות כלפי שליטים פטרימוניאליים מסורתיים). אבל דרישות מעין אלו אינן מובעות בהכרח במונחים של השתתפות ממשית בסדר המדיני-התרבותי אף אינן ממוקדות בהכרח מסביב לאפשרות של השתתפות מעין זו ושל גישה אליה.

יב

רציפות דומה יכולים אנו למצוא במשטרים הפטרימוניאליים המסורתיים והמודרניים. אלה ואלה כאחד הצטיינו תחילה ברמה יחסית נמוכה בדרך-כלל של זיקה לסדר חברתי או תרבותי רחב יותר, בתפיסה של סדר זה כדבר שצריך בעיקר להשתלט עליו או להסתגל אליו, אך לא כדבר התובע רמה גבוהה של זיקה מצד המשתתפים בו, או המוקפים על-ידו.

שנית, בחוך חברות אלו היתה נטייה לשליטה של הדגש חזק של האופי הנתון של הסדר התרבותי והחברתי; של חוסר תפיסה של השתתפות אוטונומית פעילה מצד איזו מן הקבוצה החברתית בעיצוב קווי-המיתאר של המשטר—אפילו במידה שאפשרי עיצוב מעין זה במשטרים מסורתיים.

שלישית, דבר הקשור קשר הדוק לקודמו, היה היעדר התפיסה של מיתח בין סדר טראנסצנדנטלי "נעלה" ובין הסדר החברתי או—כאשר אמנם נתפס מיתח זה כיסוד חשוב מאד בספירה ה"דתית" עצמה—הצורך להתגבר עליו על-ידי איזו פעילות "ארצית" (מדינית, כלכלית או "מדעית") המכוונת לעיצוב הסדר החברתי והמדיני או לשינויו הגמור.

רביעית, דבר הקשור קשר הדוק לקודמו, היתה גם ההדגשה החלשה-ביחס של הגישה האוטונומית של הקבוצות או הרבדים העיקריים אל הסממנים העיקריים של סדרים אלה. בדרך-כלל סברו שגישה מעין זו מוצעת בתיוכם של קבוצות אינדיבידואליות שיוכיות או של מומחים פולחניים המסמלים את הסדר ה"נתון", ואשר ברובם נתמנו על-ידי המרכז או מרכזי-המשנה.

חמישית, היתה כאן נטייה לפיתוח קשר חלש למדי בין תפיסה ואוריינטציות אוני-ברסליסטיות רחבות—הן דתיות והן אידיאולוגיות—לבין הסדר החברתי הממשי, זיקה מוגבלת-ביחס לאוריינטציה מעין זו לעומת השתתפות פולחנית יותר בהם.

ששית, היתה נטייה לפיתוח עמדה סבילה-ביחס לקבלתן של הנחות-היסוד של הסדר התרבותי, הדגש חזק של אפיו הנתון, אפילו בהסתמך על הנחות-היסוד של המודרניות, שגם הן מדגישות את האפשרות של גישה רחבה אליהן ושל השתתפות בהן. תפיסות אלו של הסדר החברתי-המדיני הצמיחו, בחברות אלו, אוריינטציה חלשה הרבה יותר להשתתפות פעילה במרכזים ובתוך כך לתלות גדולה במרכז—במיוחד מצד הקבוצות הרחבות המודרניות—במה שנוגע לאספקת משאבים ולוויסות העניינים הפנימיים שלהן במידה שהיו אלה קשורים לחברה הרחבה ורק בתורת פיתוח רפה מאד של מנגנונים אוטונומיים של ויסות-עצמי—כמו שאנו יכולים לראות בטבען של הדרישות המדיניות שנטו להתפתח בחברות אלו.

נכון הוא למדי שהדרישות מן המרכז לא שכחו כלל בחברות אלו; אדרבה, בשים לב להתפשטותן של הנחות-היסוד של המודרניות, היו דרישות מעין אלו צצות ומופיעות בלי הרף והן נטו להתגבש יותר ויותר אך בדרכים שהדגישו את חוסר האוטונומיה של הקבוצות ואת המעמד המכריע שנודע למרכז בתהליך הזה. ברגיל כללו אלו דרישות להרחבתה של חלוקת המשאבים מן המרכז, לא לפיקוח על

המרכז ולא לשינוי תכניו וסמליו על-ידי קבוצות אלו או לאפשרות של יצירת טיפוסים חדשים של סדרים חברתיים ותרבותיים על-ידי המרכז.

יג

בכל הדרכים הללו מתמזגות תכונות אלו של הסדרים החברתיים השונים—הן במסגרות המסורתיות והן במודרניות—לכלל איזה דגמים רחבים יותר של סדרים סוציו-מדיניים, כמו למשל אלה שהוגדרו כדגמים "אבסולוטיסטיים" ו"מעמדיים" או כדגמים של "מדינות-לאום" באירופה המערבית, הדגמים האוטוקרטיים-הקיסריים והמהפכניים-המעמדיים של רוסיה (או סין), הדגמים הפטרימוניאליים והניאו-פטרימוניאליים שנדונו למעלה, וכן הדגמים היפאני, ההודי או התורכי, או הרבה כיוצא באלה. כמו שראינו, כל אחד מן הדגמים האלה מצטיין בכך שבתוכו מושלות בכיפה קונסטלציות מסוימות של דגמים.

דגמים כאלה, על כל האצלותיהם, יכולים להתקיים או להתמיד הן בחברות מסורתיות והן בחברות מודרניות, ובמידה שכך הוא הדבר אפשר שיהיו נוטים לגלות צדדים של דמיון בדרכים בהן הן מתמודדות עם הבעיות הספציפיות למסגרות מסורתיות ומודרניות, הגם שבבעיות עצמן יש הבדלים גדולים בין מסגרות מעין אלו.

במידה שדמיון מעין זה קיים או מתמיד, כפי שהדגמנו בדוגמות שהובאו למעלה, ב"אותה חברה" בתקופות שונות של התפתחותה, והיא חוצה מישורים שונים של דיפרנציאציה חברתית, שינויי משטרים, גבולות, הוויות קיבוציות, זהויות וסמלים של זהות קיבוצית, הרי אפשר לראות בקונסטלציות אלו של דגמים צד אחד מכריע של ה"מסורת" של חברות אלו, של רציפותן.

אבל רציפות זו או דמיון זה שונים הם בסוגם מזה המאפיין את רציפותן של מערכות חברתיות "ארגוניות" יותר, כגון מדינות ומשטרים מדיניים, או ציבורים תרבותיים ואתניים המקושרים על-ידי סמלים משותפים של זהות קיבוצית.

חלק ב

רציפויות של מסורת כקונסטלציות של "קודים"

יד

ההדגמות הקודמות נלקחו בעיקר משלושה טיפוסים של חברות. רציפויות דומות באפני האירגון המדיני והריבוד החברתי, שבתוך כך הן שונות עד מאד מכל אחת מאלו שנדונו קודם-לכן, אפשר למצוא גם בחברות אחרות—בין ביפאן, בין בתורכיה ובין בסין. אך אפילו ההדגמות החטופות שהובאו למעלה די בהן להצביע על החשיבות של קווי-דמיון או רציפויות מעין אלו—ז.א. של צד אחד מן הדבר המכונה תכופות "מסורת". אולם כדי שנוכל לזהות את טיב הצד הזה של המסורת ושל המנגנונים שבאמצעותן היא מפעילה את השפעתה, עלינו להתבונן היטב יותר בדרכים

שבהן קווי-דמיון או רציפויות אלה שבין המסגרות המסורתיות והמודרניות של "אותה חברה" מתלכדים מסביב לאי-אלה מוקדים מבניים ותרבותיים משותפים. מתוך מבט קרוב יותר מעין זה אנו נמצאים למדים שמבחינה מדינית או ארגונית הם מתמקדים, מצד אחד, מסביב לוויסות הזרימה והחילופים של משאבים בין קבוצות שונות בתת-מערכות ארגוניות שונות של חברה, ובמיוחד סביב דרגת האוטונומיה שעשויות קבוצות שונות בתך החברה לגלות אגב ויסותו של שילוב מעין זה ביחס למרכזים של חברות אלו; ומצד שני, נוטים הם להתמקד סביב מספר צדדים שפתוחים הפעולות של המרכזים והקבוצות כאחד, ובמיוחד אלה שיש להן קשר הדוק להבדלים מכריעים באוריינטציות תרבותיות מרכזיות, או אלו המתמקדות מסביב להגדרת החשיבות היחסית של ממדים שונים של הקיום האנושי—הפולחניים, המדיניים או הכלכליים—ושל המסקנות המבניות והסמליות המתבקשות מהם לגבי ההגדרה של גבולות קיבוצים מדיניים ותרבותיים; שנית, סביב התפיסה של דרגת האוטונומיה או יחסי-הגומלים של המשטרים הקוסמיים, התרבותיים, החברתיים והמדיניים והרלבנטיות ההדדית שלהם; שלישית, סביב ההגדרה או ההדגשה של עמדה פעילה או סבילה ביחס להשתתפות במשטרים החברתיים והתרבותיים והתהוותם; רביעית, סביב תפיסות שונות של שינוי, של עמדות כלפי שינוי ושל האפשרות להשתתפות פעילה, להבדיל מסבילה יותר, ביצירתם של שינויים מעין אלה בתחומים החברתיים והתרבותיים העיקריים; וחמישית, סביב בסיס הלגיטימציה של הסדר החברתי בכלל ושל היחסים בין המרכז לפרפריה בפרט, ובמיוחד ביחס לדרגה בה יחסים אלה הם סיגוליים בעיקר, להבדיל מעמדה של התחייבות כלפי המרכז ו/או הסדר החברתי.

הניתוח שלנו הראה שאוריינטציות תרבותיות המשפיעות על הצדדים הארגוניים יותר שנותחו למעלה, חוצות רמות שונות של דיפרנציאציה מבנית וטיפוסים שונים של מבנים ארגוניים שונים, וכן גם שינויים במשטרים מדיניים, ושל כמה מסמלי הזהות הקיבוצית.

נביא כמה הדגמות שבאקראי בלבד: הניתוח שלמעלה הראה כי ככל שהמשטרים החברתיים והתרבותיים נחשבים רלבנטיים זה לזה ואוטונומיים זה מזה, כמו בתחום האירופי-המערבי, כך גדל שיעור האוטונומיה המדינית של קבוצות שונות ושיעור ההתפתחות של מוקדים עצמאיים של מאבק מדיני. ככל שסדרים אלה מתמצים באחד מהם—כמו ברוסיה—או ככל שהם מנותקים זה מזה (כמו בהרבה חברות פטרימוניאליות שלא עמדנו עליהן כאן), כך יקטן שיעורה של אוטונומיה מעין זו. במקרה הראשון יהיה המרכז נוטה לחדור לפרפריה בלי לאפשר פלישה עצמאית מצד הפרפריה למרכז; ואילו במקרה השני תהיה נטייה לפיתוח יחסי סיגול בין המרכז לפרפריה.

בדומה לזה הרי ככל שתגבר תפיסת המרכז כמוקד היחיד של סדר תרבותי רחב יותר כך יגבר ההדגש של סממני סטאטוס פונקציונליים ושל קבוצות-סטאטוס מופרדות וסגורות; ככל שיגדל היחס ה"סיגולי" אל המרכז כך גם תגבר הפרדת

הסטאטוס והדגשת היוקרה המוגבלת של קהילות סגורות; ככל שתגדל ההתחייבות של קבוצות רחבות כלפי הסדר החברתי כך תגבר חדירתו של המרכז לתוך הפריפריה וכך יוגבר ההדגש בסממני הכוח במערכת הריבוד. בדומה לזה, ככל שיגדל ההדגש בגישה אוטונומית אל המרכז ובהתחייבות משותפת כלפי סדר חברתי רחב יותר כך גם יגבר שיעור האוטונומיה בסטאטוס של קבוצות שונות.

יחס הדוק זה בין אוריינטציות תרבותיות אלו ובין הצדדים השונים של הארגון החברתי שנותחו למעלה מעיד כי אין אלו רק אוריינטציות תרבותיות או ערכיות כלליות ורחבות. מוטב לומר שכפי הנראה הן קרובות הרבה יותר לדבר שוובר קרא לו "Wirtschaftsethik", ז.א. אפנים כלליים של אוריינטציה "אתית" "דתית" (או, בעצם, סמלית כללית) כלפי תחום מוסדי ספציפי ובעיותיו; ההערכה של תחום זה מבחינת ההנחות של דת או מסורת נתונה ביחס לבעיות היסודיות של הסדר הקוסמי ושל קשריהן לקיום האנושי והחברתי, והנגזרות המבניות וההתנהגותיות של הערכה מעין זו.

קודים או אוריינטציות אלה מספקים הנחיות לגבי אחדות מן הבעיות המתמידות שהן אימאנטיות בטיב החיים האנושיים בהקשר החברתי והתרבותי, והם מכוונים במיוחד את הדרכים העיקריות להסתכלות בבעיות היסוד של הקיום האנושי והסדר החברתי והתרבותי, של הצגת השאלות העיקריות ביחס אליהם, במיוחד בעיות מסוג אלו שהצבענו עליהן למעלה: את התשובות הארגוניות הסמליות האפשריות לבעיות אלו וההערכה של התחומים הארגוניים השונים מבחינת הבעיות האלו וכתוצאה מכך הן משפיעות על גיבוש מבנים מוסדיים וסמליים שונים מבחינת חשיבותם להגשמת פתרונות או תשובות שונים לבעיות אלו.

קודים אלה שונים מן המבנים האימאנטיים ה"מכוונים" את התכנים של תחומים סמליים שונים או של יצירות אינטלקטואליות או אמנותיות.

נכון הוא למדי, כמובן, שהביטוי הבולט של קודים אלה מופע תמיד במונחים סמליים, ולעתים קרובות מאד אפשר למצוא את ביטויים הבולט ביותר במערכות או בצורות תרבותיות מאורגנות ומגובשות—בין פילוסופיות, בין תיאולוגיות ובין ארכיטקטוניות.

אבל המבנה הפנימי של כל קונסטלציה כזאת של קודים העשוי להיות דומיננטי בתוך אוכלוסיה מסוימת אינו זהה עם זה של יצירות "אינטלקטואליות" מעין אלו מצד הדינאמיקה וההנחות ה"הגיוניות" שלהן.

יהיו סימני ההיכר השיטתיים או ה"מבניים" שמגלים קודים או קונסטלציות אלה אשר יהיו, אין הדבר בא לידי ביטוי בדגמים אינטלקטואליים טהורים אלא בעימות האוריינטציות שלהם עם מישורים ארגוניים יותר של בעיות—של הארגון החברתי.

לכן קודים או קונסטלציות שונות של קודים אלה יכולים להיות אופראטיביים "מתחת" ליצירות תרבותיות דומות לכאורה או מתחת לביטויים "אידיאליים" "סמליים" של הסדר החברתי והתרבותי המתאים—בלי הבדל אם הם מופעים באורתודוקסיות או בהטרודוקסיות של תרבות נתונה. כך אפשר אולי לשער כי

הקונסטלאציה של קודים מעין אלה הפועלת באיזה חברה נתונה היא-היא הצד החשוב-אולי החשוב ביותר-של המבנה ה"חבוי" שלה, ז.א. של הכללים שלפיהם בניה של חברה פועלים ביחס לאחדים מן הצדדים המרכזיים ביותר בתיפקוד השיטות החברתיות והמדיניות השונות.

טו

גם אם תתאמת הנחה זו שאכן קונסטלאציות אלו של קודים הן בבחינת עקרונות מבניים סמויים המשפיעים השפעה מרובה על מערכות חברתיות שונות, אין פירוש הדבר שקונסטלאציות אלו קבועות ועומדות בתוך חברה מסוימת לעולם-ועד-מעבר לכל השינויים הארגוניים ברמות של דיפרנציאציה חברתית, במשטרים פוליטיים וכיו"ב, או שהן ממצות את כל מה שקרוי מסורת.

מה שקרוי בדרך-כלל מסורת יש בו עוד הרבה צדדים אחרים כגון גיבוש סמלי-הודהות קולקטיביים, דפוסי לגיטימציה של המשטר ושל המערכות החברתיות וכיו"ב. אף אחד מצדדים אלה של המסורת-כמו גם הקונסטלאציות השונות של הקודים שניתחננו ביתר פישוט למעלה-אינם נתונים באופן קבוע בתוך חברה מסוימת, גם אם אחדים מהם יכולים להתמיד יותר מאחרים.

גיבושם של כל הצדדים האלה של מסורת נוצר תמיד תוך כדי מאבק חברתי מתמיד, ודבר זה בולט במיוחד בגיבושן של מערכות חברתיות ותרבותיות הקשורות בתהליכי מודרניזציה.

חלק ג

שיקומן של מסורות בחברות בתר-מסורתיות ; מסקנות תיאורטיות

טז

המעבר אל סדר מודרני, בתר-מסורתי יש בו תמיד משום אתגר שמסביבו נוטים להתפתח ניגודים ומאבקים חמורים-ניגודים שנושאייהם הגלויים ביותר לעין הם תנועות חברתיות, עיליתות וקבוצות מדיניות וקואליציות חברתיות ומדיניות שונות ומסביבם וכתוצאה מהם מתפתחים רוב קווי-המיתאר של סדרים בתר-מסורתיים שונים-כגון עצם היכולת של הסדר הבתר-מסורתי והמשטרים המדיניים למסד טיפוסים חדשים של יחסי מרכז-פריפריה האפייניים לכל משטר שכזה ; וכן קווי-המיתאר הממשיים של מיסוד מעין זה. בגיבושם של קווי-מיתאר אלה אגב תהליכי המאבק הקשורים בכך פועלים צדדים אחרים של מה שקראנו לו מסורת-מעבר למה שניתחנו בסעיף שלמעלה-והם משפיעים על דפוסי התפתחותם של משטרים אלה.

אבל פעולה זו לא תמיד היא מתרחשת על-ידי מין פרישה "טבעית" של מסורותיהן של חברות אלו. בכל התהליכים האלה קיימים יסודות חזקים מאד של בחירה. בכל

מצב שכזה מופיעה שורה של בעיות בשביל ה"חברה", בשביל העיליתות והקבוצות השונות שלה, והן מעמידות בפניהן שורה של ברירות מוסדיות וארגוניות שונות אשר יש לבזר ביניהן.

בו-בזמן שהיקפן של ברירות מעין אלו אינו בלתי-מוגבל הרי גיבושן הממשי במצב ספציפי כלשהו אינו נקבע מראש לגמרי על-ידי התפתחות מבנית או על-ידי ה"מסורת" של חברה. אפילו במצבים הדומים מבחינה מבנית יש תמיד איזה היקף של חלופות (אלטרנטיבות) אפשריות, שמתוכן—על-ידי פעולת-הגומלים של הכוחות השונים הפועלים במצב—מתגבשת למעשה ברירה מסוימת.

גיבושן של ברירות מעין אלו מתוך שורה של חלופות אפשריות בולט ביותר כשהוא מתגשם במעשה מכוון מצד עילית מהפכנית. אבל את התהליך של ברירת חלופות מעין אלו אפשר למצוא גם במצבים "דראמטיים" פחות והוא בא לידי גילוי בצורה "מרוכזת פחות" על-ידי הצטברות לחצים ותגובות מפורזים, כפי שאירע לעתים קרובות בשלבים הראשונים של המודרניזציה בהרבה מארצות-אירופה.

במישורים שונים באות ברירות מעין אלו לידי גילוי. הן נראות לעין ביותר לגבי טיפוסים המשטרים המדיניים העשויים להתפתח בתוך המסגרת של איזה מן הדגמים הרחבים של סדרים סוציו-מדיניים המעוצבים על-ידי קונסטלציות שונות של דגמים וקודים חברתיים—התפתחות המשטרים האוטוקרטיים או המהפכניים ברוסיה או בסין של ימינו, של משטרים פרלמנטריים, נשיאותיים או פליסיטאריים במערב, של משטרים תחוקתיים או אוטוקרטיים מטיפוסים שונים, בתוך הרבה מן השיטות הניאו-פטרימוניאליים.

במישור ממוסד ומגובש קצת פחות—אך לא דווקא חשוב פחות—מתגבשות ברירות מעין אלו ביחס לדפוסים השונים של גיבוש המסורות של חברות בתר-מסורתיות שונות, ובמיוחד בדרכים בהן מעוצבים הסמלים השונים של זהות קיבוצית ותפיסתה-העצמית של החברה, המתפתחים בתגובה על לחץ הכוחות התרבותיים והמדיניים של המודרניות; ובדרכים בהן מקבלים את המסורות ה"קיימות" ואת סמלי הזהות הקיבוצית, או מכלילים אותם במסגרות הסמליות החדשות האלו.

יז

הדיונים עד כאן מתמזגים לכלל מסקנה עיונית כללית יותר—והיא (א) שהאוכלוסיות החיות בתחומים של מה שמוגדר בדרך-כלל כ"חברה" של סדר מאקרו-חברתי, אינן מאורגנות בדרך-כלל לפי "שיטה" אחת אלא בעצם בכמה וכמה דרכים שונות ובמישורים שונים; (ב) שאת המישורים השונים האלה של ארגוני עשיות חברתיות יכולים לשאת חלקים שונים של האוכלוסיות ובאמצעות מגננונים ומבנים שונים; (ג) שהתנועות של "אותן" אוכלוסיות, או של אוכלוסיות המקורבות עד מאד זו לזו באמצעות שיטות שונות מעין אלו, עשויות להשתנות במידה ידועה בלי קשר בין אחת לחברתה; (ד) שצדדים אלה של הסדר החברתי יש ביניהם הבדלים גדולים והם מגלים דפוסים שונים של ארגון, רציפות ותמורה, ושהם עשויים להשתנות

בתוך "אותה" חברה בשיעורים שונים או בדרכים שונות בתחומים שונים של חיי החברה.

מנקודת-המבט של הניתוח המאקרו-סוציולוגי המשווה ושל ניתוח התמורה החברתית יש חשיבות מיוחדת, ראשית, להוויות קיבוציות ולארגונים שונים, המאורגנים כ"מערכות" או אשכולות של "מערכות" על המנגנונים השונים שלהם לשמירת-גבול ארגונית; שנית, למערכות סוציו-אקולוגיות שונות שלא עמדנו עליהן כאן; שלישית, לישויות קיבוציות, קהילות ו/או סדרים סוציו-תרבותיים רחבים יותר שאינם בנויים בהכרח כארגונים אלא שהם ממוקדים סביב סמלים שונים של זהות קיבוצית; רביעית, מישורים שונים של דיפרנציאציה מבנית של פעולות חברתיות; ולבסוף, האוריינטציות התרבותיות וה"קודים" השונים שנותחו למעלה.

אבל כל אחד מן הצדדים האלה של הסדר החברתי "מארגן" את הפעולות החברתיות של האוכלוסיה הנוגעת אליו מנקודת-מבט נבדלת ועל פי מתכונת נבדלת, והוא גם מגלה מתכונות שונות של רציפות או תמורה.

אך אפשרות השוני שבצדדים השונים האלה של הסדר החברתי אינה מקרית לגמרי—ולכן כל השיקולים האלה פותחים לפנינו שורה של בעיות חדשות לניתוח סוציולוגי—כגון, מי הנושאים והמנגנונים של הצדדים השונים של הסדר החברתי שנותחו למעלה, ומה היחסים ביניהם; מה התנאים המבניים המקילים על ההתפתחות של טיפוסים שונים של קודים ועל ההחזקה המתמדת של גזרותיהם המבניות העיקריות; מה התנאים שבהם משתנה החשיבות היחסית של קודים שונים בתוך חברה; האם ה"מעבר" מטיפוס אחד של חברה למשנהו—למשל, מטיפוס "מסורתי" למודרני—תלוי בתמורה בקונסטלאציה הקיימת של הקודים או שמא אפשר לחזות מעברים כאלה פשוט על-ידי שינויים בתכנים התרבותיים או על-ידי דיפרנציאציה מבנית? ענין מיוחד וחשיבות מיוחדת יש כאן להשפעה האפשרית של תנועות שונות של תמורה—במיוחד תנועות חברתיות והשפעותיהן האפשריות על תהליכי התמורה השונים האלה.

הבירור השיטתי של היחסים בין דפוסי התמורה של צדדים שונים אלה של הסדר החברתי עודו לפנינו במידה רבה מאד, ויש לקוות שבכך תרמנו משהו להבהרתם.